

شیخ عبدالحق محدث دهلوی

سید کمال حاج سید جوادی*

چکیده

در میان دانشمندان بزرگ شبه‌قاره هند که پاسدار زبان فارسی و فرهنگ ایرانی بوده‌اند «عبدالحق محدث دهلوی» چهره‌ای برجسته ولی ناشناخته است، وی نقشی به‌سزا در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی ایفا کرده است.

او ستاره درخشانی در قرن دهم هجری است که بیش از ۱۵۰ کتاب و رساله نگاشته است. این مقاله درباره زندگینامه این خردمند بزرگ بوده و مشخصات حدود ۸۰ عنوان از کتابهای وی را دربر دارد، اطلاعات این کتابها از فهرست‌های نسخ خطی و منابع و مأخذ گرفته شده است.

کتابهای عبدالحق موضوعات گوناگونی را به خود اختصاص می‌دهد. موضوعاتی همچون تفسیر، تجوید، حدیث، فقه، عقاید، تصوف، ادعیه، سیاست، نحو، تاریخ، منطق و ادبیات. این مقاله به توضیحاتی نیز درباره کتابهای مهم وی مانند اخبار الاخیار، اشعه اللامعات، مدارج النبوه، جذب القلوب و فضائل ائمه اثنی عشر می‌پردازد.

کلید واژه: شبه‌قاره هند، عبدالحق دهلوی، حقی، زندگینامه عبدالحق دهلوی، آثار عبدالحق دهلوی.

مقدمه

در نیمه دوم سده دهم هجری ستاره‌ای در آسمان شبه‌قاره هند طلوع کرد و دیری نپائید تا توانست یکی از بزرگترین عالمان عصر خود گردد؛ او کسی نیست جز «شیخ

*. عضو هیأت علمی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری (تهران). Email: hsjavadi@yahoo.co.uk

عبدالحق محدث دهلوی» که در تمام رشته‌های گوناگون علوم انسانی زمان خود به تبخّر و پختگی زائدالوصفی دست یافت و به دو زبان فارسی و عربی تألیفات فراوان خود را به رشته تحریر درآورد و در شعر فارسی نیز دستی رساند و به «حقی» تخلص کرد.

وی یکی از استثناءهای تاریخ ادبیات و تصوّف آن سرزمین محسوب می‌شود. کدام دانشمندی را می‌توان با او مقایسه کرد؟ زیرا در عمر پرپرکت خود بیش از صد و پنجاه کتاب و رساله تألیف کرد.^۱ که تعدادی از آنها از لحاظ محتوی بسیار جالب و در نوع خود نمونه است.

آری میراث مکتوب باقیمانده از وی به عنوان میراث مشترک دو فرهنگ ایران و هند محسوب می‌شود.

زندگی‌نامه^۲

نام کامل: عبدالحق بن سیف الدین بن سعدالله ترک دهلوی بخاری صوی محدّث، متخلص به «حقی»

تاریخ و محل تولد: ۹۵۸ ه. ق در دهلی.

اساتید وی: در سن سی سالگی مرید شیخ موسی بن حامد حسینی اُچی قادری شده و در سن چهل سالگی مرید شیخ عبدالوهاب متقی.

مسافرت‌ها:

۱. سال ۹۹۵ ه. موفق به انجام فریضه حق و زیارت مدینه منوره شد.

۲. مسافرت و سکونت در احمدآباد گجرات.

۳. سال ۹۹۸ ه. مجدداً به حج رفت.

۴. بازگشت به دهلی بعد از سفر حج.

درگذشت: روز دوشنبه ۲۳ ربیع الاول سال ۱۰۵۲ ه. ق.

محل درگذشت: دهلی؛ آرامگاه وی در دهلی معمور و هم اینک پابرجاست.

ویژگی‌ها و صفات عبدالحق

عبدالحق، فقیه و محدث و مفسّر بود، اما عارف، صوفی و شاعر نیز بود. به قول «سید ابوالاعلی مودودی، ملّایی خشگ و ناهموار نبود».^۳ او همواره از عشق و محبت به قول خودش دم می‌زد و ذوق شعر و عرفان از بدو فطرت همراهش بود.

دمی از تبلیغ دین مبین غافل نبود و در تربیت شاگردان ساعی و جدّی بود. یکی از ویژگی‌های او تشکیل مجلس منظم درس و بحث برای افاده طلاب بوده است و آوازه وی باعث شد تا صدها شاگرد از نقاط مختلف شبه‌قاره از کشمیر تا بنگال، از دهلی تا گجرات به سویش بشتابند و از علومش بهره گیرند.^۴

گرچه خود صدها شاگرد و مرید داشت اما در سنین کهولت نیز به استادان و مرادان خود عشق می‌ورزید و فرصت دیدار آنان را مغتنم می‌شمرد و آنان را مظهر حق و انوار الهی می‌دانست.^۵

او محدثی است که در شناخت حدیث و روایات مروی از پیامبر (ص) ید طولانی دارد و برای آشنایی مردم با احادیث صحیح و تشخیص موارد ضعیف آن‌ها کوشش فراوان کرده است. تمام سعی او در بیان سیره صحیح نبوی است. در آن روزگار که اسرائیلیات و بسیاری از خرافات وارد فرهنگ مسلمانان شبه‌قاره شده بود او با این رویه مقابله کرد و آثار بسیاری را در این خصوص نوشت.

او گرچه عالم سنی است اما به ائمه اثنی عشر علیهم السلام عشق می‌ورزید، شرح احوال امامان پاک را می‌نویسد و از تعصب دوری می‌جوید.

همانگونه که گفته شد در شاعری هم دستی دارد و تخلّص خود را «حقّی» گذاشته. در تذکره صبح گلشن این رباعی را از وی نقل می‌کند:^۶
آن ترک مردم کُش مگو بهر تماشا می‌رود

شهری همه شد صید و او اکنون به صحرا می‌رود

در دیدن آن عشوه گر طاقّت کجا دارد بشر

سویش ملک بیند اگر او نیز از جا می‌رود

متأسفانه غیر از چند مثنوی آموزشی، و ابیاتی که در لابه‌لای تألیفات خود آورده دیگر اشعار باقی مانده از وی اندک بوده، و خود نیز به تدوین آن نپرداخته است. کسی که بیش از صد و شصت رساله و کتاب نوشته^۷ چگونه می‌توان قبول کرد که دیوان شعر خود را فراهم نیاورده باشد، شاید بتوان گفت آنها را در سطحی قابل عرضه نمی‌دانسته است.

یکی از اقداماتی که عبدالحق محدث دهلوی در طول حیات خود انجام داده مکتوباتی است که هر از چندی بر اساس احساس و وظیفه و فراهم بودن شرایط، به حاکم وقت خود ارسال می‌کرده است، دو رساله از او فعلاً در دست است که اندیشه سیاسی خیرخواهانه وی را نشان می‌دهد.

رساله اول: رساله نوريه سلطانيه به جهانگير
رساله دوم: ترجمه الاحاديث الاربعين في نصيحة الملوك و السلاطين به شاه
جهان.

او در اين نامه ها سعی می کرد در اصلاح حاکمان زمان خویش بکوشد و با زبان نرم و
بیان دل انگیز آنان را به عدالت و ترویج دین مبین تشویق می کرد و ارشاد و هدایت آنان
را وظیفه خود می دانست.

بدین ترتیب علوم ظاهری و باطنی را در خود جمع کرد و آثارش مأخذی شد برای
طالبان علم و سالکان عرفان.^۸
فهرست تألیفات عبدالحق:^۹

تفسیر

۱. التعلیق الحاوی علی تفسیر البیضاوی.
۲. تحویل الغنائم و البرکات. بتفسیر سورة «العادیات».

تجوید

۱. درة الفرید فی بیان قواعد التجوید.
۲. شرح مقدمه.

حدیث

۱. لمعات التنقیح فی شرح مشکوة المصابیح. (در دو مجلد)
۲. اشعه اللمعات فی شرح مشکوة.
۳. جامع البرکات منتخب شرح مشکوة. (در دو مجلد)
۴. الطریق القویم فی شرح الصراط المستقیم.
۵. تحقیق ماثبت بالسند فی الاعمال فی ایام السنه.
۶. تحقیق الاشاره فی تعمیم البشارة بالجنة.
۷. جمع الاحادیث الاربعین فی ابواب علوم الدین.
۸. بناء المرفوع فی ترصیص مباحث الموضوع.
۹. الاجوبة الاثنا عشر فی توجیه الصلوة علی سید البشر

١٠. استيناس انوار القبس فى شرح دعا آنس

١١. جهل حديث.

١٢. تجلية القلوب القدس الملكوت.

١٣. تحصيل البركات و الطيبات فى بيان معنى التحيات.

١٤. اسماء الرجال و الرواة المذكورين فى كتاب المشكوة.

١٥. شرح اسماء الرجال البخارى.

١٦. رساله اصول حديث

١٧. ذكر اجازات الحديث فى القديم و الحديث

١٨. رساله اقسام الحديث.

١٩. الاكمال فى اسماء الرجال.

فقه

١. هدية الناسك الى طريق المناسك

٢. فتح العنان لمنصب النعمان.

٣. رساله اثابت فوقيت

٤. الفوائد.

٥. آداب اللباس.

٦. رساله عقدانامل.

٧. وصيت نامه.

عقايد

١. تكميل الايمان و تقويت اليقان.

٢. مدارج النبوة و مراتب الفتوة.

٣. مطلع الانوار البهية فى الحلية النبويه.

٤. فصول الخطب لنيل اعلى الرتب.

٥. احوال الائمة الاثنا عشر.

٦. الانوار الجلية فى احوال المشائخ الشاذليه.

٧. زاد المتقين فى سلوك طريق اليقين.

٨. اخبار الاخيار.
٩. اسماء الاستادين رحمة الله عليهم اجمعين.
١٠. رساله آداب لباس رسول. (شايدهمان مطلع الانوار البهيه باشد)
١١. زبدة الآثار.
١٢. مسائل حقه در رد نجديه.
١٣. ردّ مجدد الف ثاني.

تصوف

١. فصول الخطب من نسل اعلى الرتب.
٢. تنبيه المعارف في العوارف.
٣. زبدة الآثار منتخب الآثار.
٤. شرح فتوح الغيب.
٥. الطلب الاعلى في شرح اسماء الله الحسنى.
٦. آداب الصالحين.
٧. شرح البحرين في المجمع بين الطريقتين.
٨. تحصيل التصرف في معرفة الفقه و التصوف.
٩. ايصال المرید الى المراد.
١٠. تسليية المصاب لنيل الاجر و الثواب.
١١. نكات الحق الحقيقية من معارف الطريقة.
١٢. تنبيه العارف لما وقع في العوارف.
١٣. ترجمة غنية الطالبين (غنية الطالبين منسوب به شيخ عبدالقادر جيلاني است).
١٤. مرج البحرين في الجمع بين الطريقتين.
١٥. اقرب السبل بالتوجه الى سيد الرسل.
١٦. شرح سفر السعادة.
١٧. صلاة الاسرار.
١٨. سماع في قرع الاسماء.

ادعيه

١. اصل السعادات على تكثير الصلوة على سيد الكائنات

٢. كتاب الفوائد و الصلوات.
٣. رسالة شب برات.
٤. ما ثبت بالسنة في ايام السنة.
٥. مفتاح الفتوح

سياست

١. رساله نوريه سلطانيه.
٢. ترجمة الاحاديث الاربعين في نصيحة الملوك و السلاطين.
٣. مکتوبات.

نحو

١. حاشية الفوائد الضيائية لاتباع الهوى الصبائية.
٢. الافكار الصافية في ترجمة كتاب الكافية.

تاريخ

١. جذب القلوب إلى ديار المحبوب.
٢. تاريخ سلاطين هند.
٣. تاريخ حقي.
٤. ترجمه مکتوب النبي في تغزیه ولد معاذ بن جبل.

منطق

١. البناء المرفوع في ترصيص مباحث الموضوع.
٢. الدررة البهية في اختصار الرسالة الشمسية.
٣. شرح الشمسية.

ادبيات

١. مثنوی آداب المطالعه.
٢. مثنوی صحيفه المسودة.

۳. شرح القصيدة الجزويه.

۴. منتخب مثنوی معنوی.

۵. مثنوی عرفانی.

همان گونه که ملاحظه می‌فرمائید اسامی رساله‌ها و کتاب‌های محدث دهلوی را که توانستیم در بالا فراهم آوریم حدود ۸۰ عنوان می‌شود. از میان کتاب‌های فوق، چند کتاب را که شهرت و مقبولیت فراوان پیدا کرده و دارای محتوی، مفاهیم و مطالب با ارزشی هم هست معرفی می‌کنیم.

۱. اخبار الاخیار فی اسرار الابوار

معروف‌ترین کتاب وی است، شرح احوال و آثار عرفای شبه‌قاره، صوفیان چشتیه، سهروردیه، قادریه، نقشبندیه است، خود علت نگارش این کتاب را چنین می‌نویسد: محقق و مقرر است که مؤثرترین حالات بلکه افضل عبادات مصاحبت اهل کمال و مجالست مهربان درگاه ذوالجلال است... و بعد از حرمان صحبت کاملان و مشاهده جمال عارفان استماع اخبار و تتبع آثار ایشان در همت‌فرمائی و ظلمت‌زدائی بیان تأثیر دارد که صحبت و مجالست...

این کتاب از شرح حال خواجه معین‌الدین چشتی شروع و به شرح احوال امام ربانی مجدد ثانی پایان می‌یابد.

این کتاب بارها به زیور طبع آراسته گردیده ولی متأسفانه چاپ اخیر آن در ایران دارای اغلاط فراوانی است که جای بحث و نقد آن در این مقال نمی‌باشد. بهترین چاپ اخبار الاخیار در مطبع مطبع احمدی، در سال ۱۸۵۳ م / ۱۲۷۰ هـ، انجام پذیرفته است.

۲. اشعة اللمعات شرح مشکوة

شرح کتاب مشکوة به زبان عربی و فارسی است که در چهار جلد در مطبعه نولشکور در جولای ۱۸۸۳ میلادی به چاپ رسیده است. در مقدمه می‌نویسد:

بعد از رجوع حرمین شریفین - زادهما الله تشریفاً و تعظیماً - و حصول اجازت روایت حدیث از مشایخ آن دیار شریف چون توفیق و تائید الهی دستگیری کرد و

در خدمت این علم شریف در مقام استقامت بنشانند خواست که کتاب مشکوة المصابیح را که درین روزگار به سمت تداول و اشتها موسومست شرح کند... شرح بسیار روشن و روانی از احادیث نبوی می دهد و توضیحات لازم را فراروی خواننده می گذارد، به یک نمونه آن اشاره می شود:

و عن ابی امامة أنَّ رسول الله صلی الله علی و آله و سلم قال طوبی من رانی، گفت: آن حضرت خوشی باد هر کسی را که دید مرا، و طوبی سبع مرآت لم یرانی، و خوشی باد هفت بار هر کس را که ندید مرا، و آمن بی، و ایمان آورد به من - تعیین عدد سبع موکولست به علم شارع یا به جهت بودن او عدد مبارک متعارف در مبالغه و تکثیر. رواه احمد.

این کتاب در فاصله سالهای ۱۰۱۹ تا ۱۰۲۵ هجری قمری تألیف شده است.

۳. مدارج النبوة

در سیرت نبوی است، عبدالحق سبب تصنیف این کتاب را چنین می نویسد: چون از فساد زمان انحرافی در مزاج وقت بعضی درویشان مغرور این روزگار راه یافته و از تیرگی آئینه استعداد و تنگی حوصله ادراک پایه ارفع و مقام اقدس محمدی را... نشناخته و تقصیری در ادای حق اعتقاد نموده و از جاده دین قویم و صراط مستقیم برافتاده بودند لازم حق نصیحت درین مسلمانی آن نمود... که بی خبران را از حقیقت حال آگاه گرداند و غافلان را از خواب غفلت بیدار سازد و طالبان را رو به راه آرد و عاشقان را در ذوق و شوق آرد... در شرح حال پیامبر روشی متفاوت از دیگر سیره نویسان اتخاذ می کند. با بیان حالات مسنجران حسن خلق و جمال پیامبر عظیم الشان شیوه نگارش ذوقی و احساسی ارائه می نماید.

به مصطفی برسان خویش را که دین همه اوست

اگر به او نرسیدی تمام بولهبی است

مدارج النبوه در پنج فصل در سال ۱۸۹۳ م در مطبع نولشکور به چاپ رسیده است.

۴. جذب القوب إلى ديار المحبوب

از مهمترین و با ارزش ترین آثار وی محسوب می شود. اصل این کتاب در واقع ترجمه وفاء الوفا یاخبار دارالمصطفی اثر نورالدین علی السمهودی است. وی در

ترجمه هر کجا که لازم دیده است آن را با خلاصه الوفا که خلاصه همان کتاب می باشد، تطبیق داده است.

این کتاب در هفده باب در شرح حالات و اخبار مدینه منوره است.

باب اول: در عدد اسماء ابن بلده عظیم الشان.

باب دوم: ذکر فضائل و محامد وی.

باب سوم: در اخبار سکان ابن بقعه کرامت نشان.

باب چهارم: در قدوم سید کائنات بدین بلده.

باب پنجم: در هجرت سید المرسلین.

باب ششم: در کیفیت عمارت مسجد شریف نبوی.

باب هفتم: در بیان مُجملی از تغییرات و زیادت‌ها که در مسجد شریف راه یافته.

باب هشتم: در ذکر بعضی از فضائل مسجد.

باب نهم: ذکر عمارت مسجد قبا.

باب دهم: ذکر آثار بعضی از مکان متبرکه که به شرف حضور مأثورند.

باب یازدهم: در ذکر اماکن شریفه مابین مکه و مدینه.

باب دوازدهم: ذکر فضائل مقبره شریفه بقیع.

باب سیزدهم: در بیان فضائل جبل احد و شهدا.

باب چهاردهم: در بیان فضائل زیارت حضرت سیدالانام.

باب پانزدهم: در بیان حکم زیارت قبر شریف و بیان توسل.

باب شانزدهم: در آداب زیارت.

باب هفدهم: در ذکر فضائل و آداب صلوات بر سید کائنات.

عبدالحق چون خود دو مرتبه توفیق زیارت مدینه منوره داشته است و از نزدیک با معالم مدینه آشنا بوده با قلم خود تاریخ مدینه منوره را بر اساس کلام سمهودی که مهم ترین کتاب در تاریخ مدینه می باشد، نگاشته است.

کتاب جذب القلوب در مطبع نولشکور در سال ۱۹۱۶ م چاپ شده.

چون مصحح این کتاب یک شخص پیرو مذهب «سیک» بوده و اطلاع جامعی از علوم اسلامی نداشته اغلاط فراوانی در آن مشاهده می شود، راقم ابن سطور سالها پیش این کتاب را با نسخه های خطی موجود مقابله و تصحیح کرده که امید است انشاء الله چاپ و منتشر گردد.

۵. فضائل ائمة اثنی عشر

این رساله به نام «احوال ائمة اثنی عشر» نیز خوانده شده است. خود در مقدمه کتاب می نویسد:

این چند سخنی است در احوال دوازده امام، منقول از فصل الخطاب پارسا، در بیان احوال و سیرت دوازده امام پاک علیهم السلام. این رساله مختصر تاکنون چاپ نشده است. نسخه های خطی فراوانی از آن سراغ داریم.^{۱۱}
در پایان امیدواریم محققان نسبت به تصحیح و انتشار کتاب های محدث دهلوی اقدامی شایسته به عمل آورند.

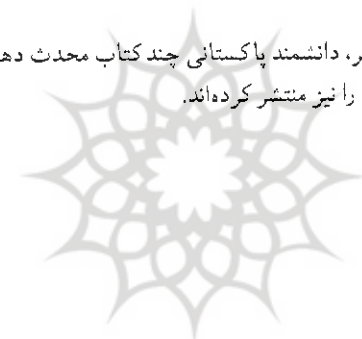
پی نوشت ها

۱. تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند، جلد چهارم (فارسی ادب، دوّم) گروهی، مدیر خصوصی، میرزا مقبول بیک بدخشانی، دانشگاه پنجاب، لاهور، ۱۹۷۱ م. باب سوم، ص ۱۵۰.
۲. سعید نفیسی، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، ج اول، ۱۳۴۴، تهران، ص ۳۶۹.
۳. ابوالاعلی مودودی، تجدید و احیای دین، ص ۱۴۷.
۴. نگاه کنید به: حبیب الله، ذکر جمیع اولیای دهلی، به تصحیح دکتر شریف قاسمی، دهلی، ۱۹۸۷، ص ۷۶ و ۷۸ و ۸۱، ۹۰ که اسامی شاگردان و مریدانش درج شده است.
۵. خلیق احمد نظامی، حیات شیخ عبدالحق محدث دهلوی، دهلی، ۱۹۵۳ م.، ص ۳۸.
۶. سیدعلی خان صاحب بهادر، صبح گلشن، به تصحیح: حسینی قنوجی بخاری، هندوستان، ۱۲۹۳ هجری، ص ۱۴۲.
۷. تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند، ج ۴، ص ۵۰.
۸. نگاه کنید: لعل بیک لعلی، ثمرات القدس من شجرات الانس، به تصحیح سیدکمال حاج سیدجوادی، تهران، ۱۳۷۶، ص ۶۹۲.
۹. عبدالحق محدث دهلوی فهرست تألیفات خود را تحت عنوان «تألیف قلب الألیف فهرست التوالیف» نوشته است که در کتاب فهرست مشترک نسخه های خطی پاکستان اثر استاد احمد منزوی (پاکستان، اسلام آباد، ۱۹۸۸ م. ج ۱۰، ص ۷۱) آمده متأسفانه این رساله را نگارنده نتوانست بیابد.
این کتاب ها از فهرست های گوناگون بر اساس منابع زیر فراهم گردید، بدین جهت ممکن است برخی از اسامی کتاب ها در فهرست ها تکراری باشد که باید اصل کتاب مورد بررسی قرار گیرد.
منابع و مأخذ اسامی کتابهای عبدالحق عبارتند از:
الف: محمد اسحق بتی، فقهای هند، جلد چهارم، بخش یکم، لاهور، ۱۹۷۷ م. صص ۲۰۶-۲۸۰.
ب: سعید نفیسی، نظم و نثر در ایران، صص ۳۶۹-۳۷۱.

ج: خلیق احمد نظامی، حیات شیخ عبدالحق محدث دہلوی، دہلی، ۱۹۵۳، صص ۳۵ ع ۴۰.
د: فہرست مشترک نسخہ‌های خطی، استاد احمد منزوی، در فہرست مذکور مشخصات این کتاب‌ها آمدہ
است:

- آداب الصالحین. مشترک ۴: ۲۲۰۶
- اقرب السبل. مشترک ۳: ۱۲۸۳
- آداب الصالحین. مشترک ۴: ۲۲۰۶
- تسلیة المصاب لیل الاجر و الثواب، مشترک ۴: ۲۲۷۷
- تفسیر آية نور. مشترک ۱: ۱۹
- تقسیم الانام. مشترک ۴: ۲۲۷۸
- تحویل البرکات فی بیان معنی الثنجات. مشترک ۲: ۱۰۵۰
- تحقیق الیاس. مشترک ۲: ۱۰۶۱
- ترجمہ الاحادیث أربعین. مشترک ۴: ۲۲۷۴
- تطریب الالحان لمناصحة الاخلاق. مشترک ۳: ۱۳۵۳
- تکمیل الایمان و تقویة الایقان. مشترک ۲: ۱۰۶۸
- تیبہ الغافلین. مشترک ۴: ۲۲۸۳
- توصیل المرید الی المراد. مشترک ۳: ۱۳۷۰
- شرح چهل کاف. مشترک ۳: ۱۴۰۲
- حلہ سیدالمسلمین. مشترک ۱۰: ۲۷۱
- رد مجدد الف ثانی. مشترک ۳: ۱۴۷۵
- صلات الاسرار. مشترک ۳: ۱۶۷۷. ۲: ۱۱۲۸
- رسالہ عرفانی. مشترک ۳: ۱۴۹۲
- روضات. مشترک ۳: ۱۵۳۴
- سماع: قرع الاسماع. مشترک ۳: ۱۵۶۴
- شرح سفر السعاده. مشترک ۴: ۲۳۶۷
- فضائل ائمه اثنا عشر. مشترک ۲: ۱۱۵۰
- لباس سید البشر. مشترک ۱۰: ۲۶۹
- مرج البحرين و جامع الطریقین. مشترک ۳: ۱۹۰۸
- مسایل حقہ در رد نجدیہ. مشترک ۴: ۱۱۸۰
- مطلب الاعلیٰ فی شوح اسماء الحسنی. مشترک ۳: ۱۹۳۲
- مفتاح الفتوح. مشترک ۳: ۱۷۲۹
- مکتوبات عبدالحق دہلوی. مشترک ۳: ۱۹۹۱
- نکات الحق. مشترک ۳: ۲۰۸۰
- اخبار الاخیار. مشترک ۱۱: ۸۵۹

- زادالمستقین، مشترک ۱۱: ۸۶۴
- مخازن النسب و جامع الحساب، مشترک ۱۱: ۸۶۳
- مطلع الانوار و مخزن الاسرار: مطلع الانوار البهیه فی حلیة النبویه، مشترک ۱۰: ۲۷۵
- تاریخ حقی: ذکر الملوک، مشترک ۱۰: ۴۰۹
- تألیف قلب الالیف فہرست التوالیف، مشترک ۱۰: ۷۱
- مثنوی عرفانی، مشترک ۷: ۸۲۶
- مثنوی صحیفۃ المسودہ، مشترک ۴: ۱۵۴
- مثنوی آداب مطالعہ و المناظرہ، مشترک ۴: ۱۵۴
- منتخب مثنوی معنوی، مشترک ۱: ۳۶۹
- ۱۰. نسخہ‌های خطی این کتاب در کتابخانہ‌های زیر نگہداری می‌شود:
 - در پیشاور پاکستان، کتابخانہ دانشگاه اسلامیہ کالج، بہ شماره ۱۴۶۲/۴.
 - در پٹنہ ہندوستان، کتابخانہ خدابخش.
 - در ہندوستان، کتابخانہ اصفیہ.
- ۱۱. بہ قرار مسموع آقای دکتر سلیم اختر، دانشمند پاکستانی چند کتاب محدث دہلوی را در دست تصحیح دارد. در گذشتہ رسالہ نوریہ سلطانیہ را نیز منتشر کردہ‌اند.

پرویشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی